

נגד השנאה

בפרשת כי תצא יש מצוות רבות יותר מבכל פרשה אחרת בתורה, והקורא בה עלול להתבלבל מעט משפע הפרטים, בחינת "מרבה נכסים מרבה דאגה". אולם בתוך כל הריבוי הזה מזדקר לעין פסוק אחד בניגודו החריף בינו לבין האינטואיציות הבסיסיות שלנו:

לֹא תִתְעַב אָדָמִי, כִּי אָחִיךָ הוּא.
לֹא תִתְעַב מִצְרִי, כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ.

אלו הן מצוות לגמרי בלתי צפויות. פענוחן ישמש לנו שיעור חשוב במנהיגות.

תחילה, הערה כללית. היהודים סבלו מגזענות חמורה יותר וממושכת יותר מכל עם אחר. למדנו כמה נוראה היא הגזענות, ולכן עלינו לנקוט משנה זהירות לבל יסבלו ממנה אחרים מידנו. אנו מאמינים שאלוהים ברא בצלמו את כל בני האדם, מכל הצבעים, המעמדות, התרבויות והאמונות. המזלזל באנשים בגלל גזעם מנמיך אפוא את צלם אלוהים ופוגע בכבוד הבריות.

המפחית בערכו של אדם בגלל צבע עורו חוזר על חטאם של אהרן ומרים, "וַתִּדְבַר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשְׁחָה עַל אֹדוֹת הָאֲשָׁה הַכֹּהֵנִית אֲשֶׁר לָקַח כִּי אִשָּׁה כְּשֵׁית לָקַח" (במדבר יב, א). המדרשים

שיג ושיג - הרב יונתן זקס

דרשו פסוק זה בדרכם המגוונת, אך פשט המקרא הוא שאהרן ומרים דיברו סרה על אשתו של משה בגלל עורה הכהה; זהו מן המקרים המתועדים המוקדמים ביותר של דעה קדומה על רקע צבע. על החטא הזה לקתה מרים בצרעת. על לוח לבנו נחרות את הפסוקים המקסימים משיר השירים - "שְׁחֹרָה אָנִי וְנָאוֹה בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם כְּאֵהֳלֵי קָדֶר כִּירְעוֹת שְׁלֵמָה. אֵל תִּרְאוּנִי שְׂאֵנִי שְׁחֹרָה־רַת, שְׂשׂוֹפְתָנִי הַשֶּׁמֶשׁ" (שיר השירים א, ה).

יהודים אינם יכולים להתאונן שלאחרים יש עמדות גזעניות כלפיהם אם הם עצמם מחזיקים בעמדות כאלו כלפי אחרים. "קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים", אומר התלמוד¹. בתנ"ך מופיעות עמדות שליליות כלפי עמים אחרים, אבל אך ורק בגלל פגמים מוסריים, לא בשל מוצא או צבע עור.

נפנה עתה לשתי מצוות התורה נגד שנאה. שתיהן מפתיעות נתחיל בשנייה: "לֹא תִתְעַב מִצְרִי, כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ". לפלא היא. המצרים העבירו את בני ישראל בפרך, הפעילו נגדם תוכנית לרצח-עם אטי, וסירבו לאפשר להם לצאת למרות המכות שניחתו על ארצם והשחיתוה. האיך אלו סיבות טובות לשנוא?

כל זה נכון. אבל בתחילת הדרך, המצרים סיפקו לבני ישראל מפלט מפני רעב. הם כיבדו את יוסף ומינהו משנה למלך. הרעה באה על בני ישראל רק לאחר שקם "מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרָיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" (שמות א, ח), והיא באה מצד המלך עצמו, לא מצד העם המצרי בכללותו. מה גם שבת פרעה בכבודה ובעצמה הצילה את משה וגידלה אותו.

התורה מבחינה בכירור בין המצרים לעמלקים. העמלקים נועדו להיות אויבי נצח של ישראל. לא כן המצרים. לאחר שנים

רבי שמעון בר יוחאי: "הלכה [כלומר חוק, אמתה שאין להימלט ממנה], בידוע שעשיו שונא ליעקב".³ מדוע אם כן אוסר משה לתעב את צאצאיו של עשיו?

התשובה פשוטה. עשיו אולי שונא את יעקב, אך אין זה אומר שיעקב צריך לשנוא את עשיו. להשיב לשנאה בשנאה הוא לרדת לרמה של האויב. כאשר שאלתי פעם במהלך משדר טלוויזיה את יהודה פרל, אביו של העיתונאי החטוף שנרצח דניאל פרל, מדוע הוא עמל למען פיוס בין יהודים ומוסלמים, הוא השיב בצלילות שוברת לב: "השנאה הרגה את בני. לכן אני נחוש בדעתי להילחם בה". כדבריו של מרטין לותר קינג: "חושך לא יגרש חושך; רק אור יעשה זאת. שנאה לא תגרש שנאה; רק אהבה תעשה זאת". וכדברי קהלת, "עַתְּ לְאַהֲבֵה וְעַתְּ לְשֹׂנְאֵה, עַתְּ מְלַחֵמָה וְעַתְּ שְׁלוֹם" (קהלת ג, ח).

רבי שמעון בר יוחאי, הוא ולא אחר, אמר כי כאשר פגש עשיו את יעקב בפעם האחרונה הוא נישק וחיבק אותו "בכל לבו".⁴ שנאה, בייחוד בין אחים, איננה נצחית ואיננה נחרצת. משה כמו רומז כאן: פיוס בין אויבים ייתכן תמיד.

תורת המשחקים בת זמננו מובילה לאותה מסקנה. התוכנה שפיתח מרטין נובאק, 'מידה-כנגד-מידה נדיבה' שמה, היא אסטרטגיה מנצחת לתרחיש הידוע כ"דילמת האסיר החוזרת ונשנית". אסטרטגיית 'מידה כנגד מידה' הפשוטה אומרת כך: בצעד הראשון הֵיָה נחמד ליריבך, ומכאן והלאה מדוד לו מידה כנגד מידה; עשה לו כפי שהוא עושה לך. ואילו הווריאציה הנדיבה של אסטרטגיה זו אומרת: אם תמיד תנהג ביריבך מידה כנגד מידה, תמצא את עצמך לכוד במעגל נקם הרסני. לכן, מפעם לפעם שבור את המעגל והתעלם ממעשהו הפוגעני האחרון של

רבות יקום הנביא ישעיהו וינבא כי יום יבוא והמצרים ייאנקו תחת ידם של בני עמם שלהם. הם יקראו לה', והוא יציל אותם כפי שגאל את בני ישראל:

וְהָיָה לְאוֹת וּלְעֵד לְה' צְבָאוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם כִּי יַצְעֲקוּ אֶל ה' מִפְּנֵי לְחָצִים, וַיִּשְׁלַח לָהֶם מוֹשִׁיעַ וְרֹב וְהִצִּילָם. וְנוֹדַע ה' לְמִצְרַיִם, וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם אֶת ה' בַּיּוֹם הַהוּא. (ישעיהו יט, כ-כא)

החכמה שבמצוות התורה לא לתעב מצרים מזדהרת מימי משה ועד עצם היום הזה. אם בני ישראל היו ממשיכים לשנוא את משעבדיהם שמכבר הימים, משה שהוציא את בני ישראל ממצרים לא היה מצליח להוציא את מצרים מבני ישראל. הם עדיין היו עבדים, לא בגופם אך כנפשם. הם היו עבדים לעבר, שבויים בשלשלאות הטינה, רפי ידיים מכדי לבנות עתיד. כדי להיות חופשי צריך להשתחרר מן השנאה. זוהי אמתה קשה אבל חיונית.

מפתיעה לא פחות היא תביעתו של משה: "לֹא תִתְעַב אֲדָמִי, כִּי אֶחָיִךְ הוּא". האדומים הם בני עשיו. עשיו שונא את יעקב וביקש להרגו. יתרה מכך, עוד לפני שנולדו התאומים יעקב ועשיו כבר שמעה רבקה, כשהלכה לדרוש את ה', כי "שְׁנֵי גוֹיִם (כתיב: גיים) בְּבֶטְנִי וְשְׁנֵי לְאֻמִּים מִמֶּעֶיךָ יִפְרְדוּ, וְלֵאמֹם מְלֵאִם יֵאָמֵץ וְרֹב יַעֲבֹד צְעִיר" (בראשית כה, כג). יהיה אשר יהיה פירושן המדויק של מילים אלו, משתמע מהן סכסוך נצחי בין העמים שייצאו משני התאומים.

כעבור מאות שנים, בתחילת ימי הבית השני, יאמר הנביא מלאכי: "הֲלוֹא אָח עֲשׂוֹ לְיַעֲקֹב, נָאִם ה', וְאַהֲבֵה אֶת יַעֲקֹב, וְאֵת עֲשׂוֹ שְׁנֵאֲתִי" (מלאכי א, ב-ג). וכעבור מאות שנים נוספות יפסוק

מנהיגות במיטבה מעצבת את הנוקטים אותה ואת המושפעים על ידיה. המנהיגים הגדולים הופכים את הבריות לטובות יותר, אדיבות יותר ואצילות יותר. זה היה ההישג של ג'ורג' וושינגטון, אברהם לינקולן, וינסטון צ'רצ'יל, מהאטמה גנדי ונלסון מנדלה. המקרה הפרדיגמטי הוא זה של משה, המנהיג בעל ההשפעה הממושכת ביותר בתולדות האדם.

הוא עשה זאת על ידי כך שלימד את בני ישראל לא לשנוא. שנאו את החטא ולא את החוטא. אל תשכחו את העבר, אבל אל תהיו שבויו. היו נכונים להילחם באויביכם, אך היוזרו לכל תוגדר זהותכם על ידם ולכל תיךמו להם. למדו לאהוב ולסלוח. הכירו ברע שאנשים עושים, אך התמקדו בטוב שבכוחנו לעשות. רק כך נרום את תפיסתם המוסרית של בני האדם ונשתתף בגאולת העולם שלנו.

1 כבא מציעא קו ע"ב.

2 בהתייחס אל מצוות אלו כאל מצוות שנתן משה כוונתי כמוכן לומר שאלו מצוות ה', שמושה קיבל בהתגלות ובנבואה. ה' בחר דווקא במשה, האיש שחזר והעיד על עצמו כי הוא כבד פה ולשון וכי אינו איש דברים, כדי להבליט את העובדה שהדברים שמושה יאמר הם דברי אלוהים ששם אותם בפיו. על ידי כך ניתנה לדברי משה סמכות נצחית.

3 ספרי במדבר, בהעלותך, סט (פרק ט, פסוק י, כד).

4 שם.

5 ראו רש"י לבראשית א, א, ד"ה ברא.

6 James MacGregor Burns, *Leadership*, Harper Perennial, 2010, 455

יריבך (כלומר סלח לו). לכך, אפשר לומר, כיוונו חז"ל באומרם כי הקב"ה ברא תחילה את העולם במידת הדין, אך ראה שהעולם לא יוכל להתקיים כך, ונמלך וברא אותו במידת הרחמים.⁵

שתי המצוות-נגד-השנאה של משה הן עדות לגדולתו המנהיגותית. על נקלה יכול אדם להיעשות מנהיג על ידי השראת שנאה. כך עשו רדובן קרדוז'ין וסלובודן מילושביץ ביוגוסלביה לשעבר, והדבר הוביל לרצח המונים ולטיהור אתני. זה גם מה שעשו כלי התקשורת, שופרות השלטון, ברואנדה לפני רצח-העם ב-1994, כאשר תיארו את בני הטוטסי כ"אינז'ני", מקקים. כך עושים כיום עשרות מטיפי שנאה, המנצלים את רשת האינטרנט להנחלת פרנויה ולהסתה לטרור.

בטכניקה הזאת השתמש היטב היטלר, כמבוא לפשע הנורא ביותר שעשה אי פעם אדם לאדם. בכוחה של שפת השנאה ליצור איבה בין בני אמונות שונות ומוצאים שונים שחיו בשכנות שְלווה מאות שנים. היא הייתה תמיד הכוח ההיסטורי ההרסני ביותר. אפילו הידיעה על השואה לא שמה לה קץ, אפילו לא באירופה. שפת השנאה היא תווית הזיהוי של מנהיגות רעילה.

בספרו הקלאסי 'מנהיגות' מבחין ג'יימס מקגרגור בְּרָנְס בין מנהיגים מתגמלים למנהיגים מעצבים. הראשונים פונים לאינטרסים של המונהגים; האחרונים מנסים להעצים אותם. "מנהיגות מעצבת היא מרוממת. היא מוסרית אך לא מוסרנית. גם מנהיגים מעצבים פונים אל המונהגים, אך הם עושים זאת ברובד גבוה יותר של מוסריות; הם כורכים ערכים ויעדים יחדיו, ובזאת מרוממים את עצמם ואת הציבור לידי חשיבה המונחית יותר על ידי עקרונות".⁶

המשנה המבוארת

עם פירוש הרב עדין אבן-ישראל (שטיינזולץ)

ביאור חדש, קצר ובהיר לצד הרחבות, תמונות, איורים, רקע, הקדמות וסיכומי ההלכה על מסכת שביעית

